

УДК 81'373.46:61

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.27.2.7>

**РОЛЬ ДЕТЕРМІНОЛОГІЗМІВ МЕДИЧНОЇ СФЕРИ В РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО
«ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО»**

**THE ROLE OF DETERMINOLOGISMS OF THE MEDICAL FIELD
IN LINA KOSTENKO'S NOVEL "NOTES OF A UKRAINIAN SAMASHEDSHI"**

Куньч З.Й.,

orcid.org/0000-0002-8924-7274

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри української мови*

Національного університету «Львівська політехніка»

Статтю присвячено аналізу використання терміної лексики поза межами наукового стилю, зокрема в художньому творі. Матеріалом для дослідження стали вибрані з публіцистичного роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» цитати із залученням детермінологізмів медичної сфери. Виявлено високу частотність використання медичної термінології в художньому творі на суспільно-політичну тематику.

Доведено, що термінна лексика не лише демонструє високий інтелектуальний рівень автора і читацької аудиторії, а й виявляє високу здатність до семантичних модифікацій у контексті художнього стилю літературної української мови. Виокремлено три типи медичних детермінологізмів відповідно до їхнього рівня детермінологізації – функційні, лексико-семантичні, семантико-стилістичні.

З'ясовано, що функційні детермінологізми вжито не лише для точного позначення відповідних понять медичної сфери відповідно до змістових потреб твору, але й для створення певного емоційного ефекту завдяки долученню іронічних чи саркастичних навантажень.

Серед лексико-семантичних детермінологізмів виявлено об'єктні, атрибутивні й предикативні, а також досліджено зміну семантики терміноодиниць через їхній перехід до нового тематичного поля, зазвичай суспільно-політичного, що зумовлено змістовими особливостями твору.

Досліджено, що семантико-стилістичні детермінологізми медичної сфери в аналізованому матеріалі сприяють досягненню особливого стилістичного ефекту завдяки їхньому використанню для творення таких художніх засобів, як персоніфікація, алегорія, метафора, антитеза, порівняння тощо.

Констатовано, що термінна лексика органічно входить у художній контекст і стає важливим компонентом індивідуального творчого почерку Ліни Костенко, сприяє досягненню художнього задуму письменниці.

Ключові слова: термін, медична термінологія, детермінологізм, функційний детермінологізм, лексико-семантичний детермінологізм, семантико-стилістичний детермінологізм, художній засіб.

The article is devoted to analyzing the use of term vocabulary outside the boundaries of the scientific style, particularly in artistic work. The material for the research was selected quotations from Lina Kostenko's journalistic novel "Notes of a Ukrainian Samashedshi" with the involvement of determinologisms in the medical field. A high frequency of the use of medical terminology in artistic work, which violates social and political topics, was revealed.

We have proved that the term vocabulary not only demonstrates the high intellectual level of the author and the reading audience but also reveals a high ability for semantic modifications in the context of the artistic style of the Ukrainian literary language. We have distinguished three medical determinologisms according to their level of determinologisation - functional, lexical-semantic, and semantic-stylistic.

It was found that functional determinologisms were used not only to accurately denote the medical field's relevant concepts following the work's content needs but also to create a specific emotional effect thanks to the addition of ironic or sarcastic loads.

Object, attributive and predicative determinisms are distinguished among lexical-semantic determinisms, as well as the change in the semantics of term units due to their transition to a new thematic field, usually socio-political, determined by the subject of the work.

It has been investigated that the semantic and stylistic determinisms of the medical field in the analyzed material contribute to the achievement of a special stylistic effect due to their use for the creation of such artistic means as personification, allegory, metaphor, antithesis, comparison, and others.

It was established that the term vocabulary organically enters the artistic context and becomes an essential component of the individual creative handwriting of Lina Kostenko, contributing to the achievement of the writer's artistic intention.

Key words: term, medical terminology, determinism, functional determinism, lexical-semantic determinism, semantic-stylistic determinism, artistic means.

Постановка проблеми. Високий рівень освіченості сучасного суспільства посилює міграційні процеси між загальнолітературною мовою та галузевими терміносистемами, певною мірою стираючи грані між різними функціональними стилями. Наукова термінологія, яку вважають однією з визначальних ознак наукового стилю літературної мови, зазнає детермінологізації, активно проникає в художній стиль, надаючи йому певного інтелектуального струменя. Детермінологізація – це стилістично виправдане й вмотивоване явище, зумовлене творчим задумом письменника та його індивідуально-авторським стилем. Отож в сучасному мовознавстві актуально постає завдання визначити роль детермінологізмів у художньому дискурсі на матеріалі творчості сучасних письменників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему термінологізації і детермінологізації порушено в низці сучасних філологічних досліджень. Г. Наконечна системно аналізує термінну лексику та визначає детермінологізацію як «втрату терміном своїх дефінітивних і системних характеристик і перехід до загальноновживаної лексики» [9, с. 19]. Загальні

підходи до аналізу детермінологізмів виявляємо в роботах В. Карпової [3], Н. Клименко [4], Є. Карпіловської [2], Ж. Красножан [6] та інших мовознавців. Дослідники акцентують увагу на здатності детермінологізмів, що належать до різних термінологічних систем, гармонійно поєднуватися в межах однієї фрази в художньому дискурсі [7], а також аналізують детермінологізацію як механізм художньої образності на прикладі творчості окремих сучасних українських та зарубіжних письменників.

У мовознавчій літературі констатовано, що детермінологізаційні процеси різною мірою виявляються в різних наукових терміносистемах, «за ознакою частотності лідерами є хімічні, фізичні, медичні, богословські, граматичні терміни» [9, с. 22]. Отож вивчення ролі медичних детермінологізмів в художньому творі становить актуальне наукове завдання. У фаховій літературі детермінологізми медичної сфери вже були предметом аналізу, а саме: описано медичні терміни як складову ідіостилю Романа Іванчука [1], проаналізовано стилістичне використання окремих медичних детермінологізмів у суспільно-політичному дискурсі [8].

Ми ставимо собі за **мету** дослідити роль медичних детермінологізмів у публіцистичному романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». Для досягнення цієї мети плануємо реалізувати такі **завдання**: 1) вибрати з роману цитати, в яких використано терміни медичної сфери; 2) покласифікувати вибрані терміноодиниці відповідно до рівня детермінологізації; 3) з'ясувати семантичні та стилістичні видозміни, спричинені використанням термінної лексики в художньому стилі; 4) проаналізувати можливості досягнення художнього ефекту завдяки використанню детермінологізмів.

Виклад основного матеріалу. Методом суцільного вибирання з тексту публіцистичного роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» виокремлено 86 цитат, в яких виявлено терміни медичної сфери. На підставі семантико-стилістичного аналізу вибраних цитат детермінологізми покласифіковано на три групи відповідно до рівня детермінологізації: функційні, лексико-семантичні й семантико-стилістичні.

Значний відсоток (близько 47%) медичних детермінологізмів у вибраному матеріалі становлять функційні детермінологізми, тобто вжиті в термінному (прямому) значенні, але поза межами свого термінологічного поля [9, с. 18]. Їх наявність демонструє, на наш погляд, бажання авторки максимально точно відтворити мовну реальність, комунікативні особливості сучасного освіченого суспільства, яке гармонійно оперує науковими термінами у своєму повсякденні, отождивляючи медичні терміни в контексті роману не сприймаються як щось чужорідне і «не дають приводу для перетворення художнього твору з його специфікою у твір науковий» [11, с. 149]. Приміром, у таких цитатах: «у нього піднявся **тиск** і **посилилась аритмія**» [5, с. 168], «**Аналізи передано до спеціалізаційних лабораторій**» [5, с. 368], «**австралійські вчені випадково вивели вірус, здатний знищити життя на землі**» [5, с. 71], «**А наш малий вже потребує корекції зору**» [5, с. 249].

Функційні детермінологізми в художньому контексті не зазнають жодних семантичних модифікацій, проте вони засвідчують особливості творчої манери письменниці, зокрема, й тому, що з їхньою допомогою авторка в певних контекстах досягає особливих стилістичних ефектів. До прикладу, в цитаті «**Колись були хвороби, так то хвороби, зразу видно. Температура, кашель, пропасниця. Чума, холера, туберкульоз**» [5, с. 147] нагромаджено низку медичних детермінологізмів, що є назвами симптомів, що супроводжують

різні захворювання, та важких хвороб, які тривалий час («колились») були невиліковними, а зараз людство навчилося їх долати. Цей перелік у контексті набуває іронічного забарвлення й змушує читача усміхнутися через усвідомлення невисокого рівня загрози від цих симптомів чи хвороб. В окремих випадках Ліна Костенко подає коротке тлумачення наукового терміна. Спостерігаємо, що таке формулювання застосовано не просто для того, щоб уникнути непорозуміння з боку читачів, але й із художньою метою. Приміром, у такій цитаті: «У Нідерландах узаконили **евтаназію**, тобто милосердне вбивство. Бо немилосердне вже узаконене скрізь» [5, с. 210]. Помічаємо, що авторське тлумачення медичного терміна допомагає створити стилістичну фігуру антитези (*милосердне – немилосердне вбивство*), яка має саркастичне навантаження.

Близько 26 % у вибраному матеріалі становлять лексико-семантичні детермінологізми, які «втрачають свою дефінітивність частково» [10, с. 78]. Переходячи зі своєї терміносистеми в інше тематичне поле, такі детермінологізми модифікують (зазвичай поширюють) свою семантику, і часто це відображено в загальнономовних словниках. Та без розуміння термінного значення слова читачеві важко буде збагнути глибоку думку автора.

У романі «Записки українського самашедшого», який порушує актуальні проблеми суспільно-політичного життя, завдяки використанню медичних детермінологізмів лексико-семантичного рівня авторці вдається образно візуалізувати хвороби сучасного суспільства. Приміром, Л. Костенко майстерно використовує медичний термін *діагноз*, що має значення «визначення хвороби; короткий медичний висновок про суть і характер захворювання, стан хворого, виражений у термінах сучасної медичної науки» [12, с. 226]. У тексті аналізованого твору цей детермінологізм вжито неодноразово і щодо суспільства: «*тут уже треба ставити **діагноз** і суспільству, і владі*» [5, с. 59], і щодо літературознавчих категорій «*Потрібен якийсь літературознавчий Фрейд, щоб поставив **діагноз** цій шизофренічній продукції*» (про сучасну постмодерну літературу) [5, с. 106].

Також об'єктні детермінологізми цього рівня виявлено в таких цитатах:

а) «*Вимахують прапорами, підскакують, і в **пароксизмі** національної гордості ідентифікують себе саме з цією державою*» [5, с. 353] – медичний термін *пароксизм*, що означає «напад хвороби, загострення хворобливого процесу, що проявляється раптово» [12, с. 545], поши-

рює контекст свого вживання і набуває нового значення «раптовий, сильний напад чого-небудь» [12, с. 545], яке зафіксовано в словникові. Поєднуючись із словосполучкою *національної гордості*, цей детермінологізм створює іронічний підтекст фрази;

б) «Однак після грузинської Революції троянд у влади ботанічний **синдром**» [5, с. 351] – медичний термін *синдром* у наведеній цитаті зберіг своє термінне значення «сполучення ознак (симптомів) якогось захворювання» [12, с. 691], проте, поширивши сферу його вживання з медичної на суспільно-політичну, авторка досягає виразного стилістичного ефекту;

в) «А ми вперше за всі роки заборон, а потім уже й суспільної **амнезії**, відзначили 70-ліття Голодомору» [5, с. 331] – термін *амнезія*, що є назвою наукового поняття «ослаблення або втрата пам'яті внаслідок різних уражень головного мозку» [12, с. 26–27], зберігає своє термінне значення, проте завдяки поєднанню з прикметником *суспільна* він поширюється не на один організм, а на ціле суспільство, яке зазнало цього хворобливого стану.

Крім наведених вище прикладів об'єктних детермінологізмів, вибраний матеріал містить також приклади предикативних детермінологізмів, як-от: «Він **препарує** проблеми жорстко і без сентиментів» [5, с. 116] – термін *препарувати*, що має значення «готувати частини тваринного або рослинного організму, призначені для анатомічного дослідження» [12, с. 610], вступаючи в не притаманне йому сполучення з лексемою *проблеми*, надає їй конкретності, «матеріальності» і навіть певність у їхньому радикальному вирішенні.

У нашій вибірці засвідчено також приклади атрибутивних детермінологізмів медичної сфери, як-от: «ми не знаємо, на кого й на що спертися у цьому суспільстві, воно хистке й захланне, **інфіковане** тліном **мертвих** ідеологій...» [5, с. 193]. Оригінальні сполучення слів *інфіковане суспільство*, *мертві ідеології* через накладання двох тематичних полів (медичного і суспільно-політичного) створюють неперевершений художній ефект. У цитаті «шукають якусь трубу, торік уже так-сяк полатану, **паліативно** латають і знову, до наступного разу, наглухо утрамбовують катком» [5, с. 68] детермінологізації зазнав термін *паліатив*, який застосовують у медицині для позначення поняття «засіб, який тимчасово полегшує прояви хвороби, але не виліковує її» [12, с. 538]. Потрапивши в контекст залаткування водопровідних труб, цей термін не просто

надає вислову значення тимчасовості у вирішенні проблеми, а наголошує на хворобливості цього поширеного в реаліях нашого життя явища. Загальномовний словник фіксує це значення: «захід, що не забезпечує повного вирішення якоїсь проблеми» [12, с. 538].

Коли термін «втрачає свої дефінітивні ознаки, набуває нового відтінку значення, а також стає елементом художнього засобу (тропа, стилістичної фігури)» [10, с. 93], він переходить до розряду **семантико-стилістичних детермінологізмів**. Цей розряд вимагає особливо «уважного ставлення до себе, бездоганного відчуття всіх додаткових «обертонів», які виникають при їх уведенні до художнього тексту» [3, с. 49]. У вибраному матеріалі виявлено близько 27 % детермінологізмів цього рівня, що дає змогу проілюструвати створення таких художніх засобів, як метафора, персоніфікація, алегорія, порівняння, антитеза, епітет тощо.

Яскравий приклад **персоніфікації** спостерігаємо в цитаті «**Мова втрачає пульс**» [5, с. 105]. Термін *пульс*, що позначає медичне поняття «ритмічне поштовховидне коливання стінок кров'яних судин, спричинюване виштовхуванням крові в артеріальну систему внаслідок скорочення серця» [12, с. 634], викликає в контексті конотацію припинення життєдіяльності організму, націлюючи нас на усвідомлення того, що *мова* – це живий організм, який може вмирати, якщо не підтримувати його життєвих сил.

Стилістично досконало, на наш погляд, Ліна Костенко застосовує терміни з галузі медицини для **алегоричного** осмислення цивілізаційних процесів: «Осердя міста. Його історичний центр, куди впадають вулиці, як **артерії**, де **пульсує** сучасність у **скронях** історичної пам'яті» [5, с. 231].

Медичні детермінологізми долучено до творення низки оригінально-авторських **метафор**, приміром таких:

а) «У тебе знову почнеться **інформаційна інтоксикація**» [5, с. 237] – медичний термін *інтоксикація* («отруєння організму токсичними речовинами, які потрапили ззовні або виробилися безпосередньо в ньому самому» [12, с. 328]) у фразі поєднується з лексемою-означенням *інформаційна*, який відсилає його в суспільно-політичний контекст. Саме завдяки усвідомленню «токсичності» через надмір інформації цей медичний детермінологізм спричинює експресивність, сприяє впливу фрази на чуттєво-емоційну сферу реципієнта;

б) «солдатам коаліції надано **імунітет безкарності**» [5, с. 305] – медичний термін *імуні-*

тет, що позначає поняття «несприйнятливість організмів до збудників хвороб та впливу деяких отрут» [12, с. 319], зазнавши детермінологізації, набув значення «виключне право не підлягати деяким загальним законам» [12, с. 319]. У художньому контексті цей детермінологізм підсилювався негативними конотаціями й саркастичним забарвленням;

в) «*Це ж не те, що ми, – кого не нав'яжуть, терпимо. Цілковита громадянська анемія. Навіть колінного рефлексу нема*». [5, с. 61] – два медичні детермінологізми, які засвідчують складний фізіологічний стан організму (анемія та відсутність реакції на колінний рефлекс), завдяки метафоричному переосмисленню та поєднанню з прикметником *громадянська* вказують на хворобливий, можливо, невиліковний стан, але не окремого людського організму, а цілого суспільства;

г) «*Будь-яке громадянське почуття атрофувалося*» [5, с. 194] – термінне значення «зменшення розмірів окремих органів або тканин організму, що супроводжується занепадом їхньої життєдіяльності» [12, с. 45] в поєднанні з суспільно-політичним контекстом викликає саркастичний ефект;

У вибраному матеріалі виявлено яскравий приклад **заперечного порівняння**: «*Крім того, останній місяць століття – це ж не просто місяць, це – зріз, це анамнез, це як в археології – культурний шар*» [5, с. 36]. Порівнювані поняття *місяць* і *анамнез* належать до цілком не зіставних тематичних полів, до того ж медичний термін *анамнез* («відомості, що їх дає хворий чи його близькі про перебіг хвороби, а також про умови життя, які передували захворюванню» [12, с. 28]) подано як аналог до археологічного терміна *культурний шар* («шар землі зі слідами діяльності людини» [12, с. 401]). Таким чином авторка дає змогу читачеві створити у своїй уяві семантичний відтінок на перетині значень обох лексичних одиниць та протиставити його часовому поняттю *місяць*, яке також «матеріалізує» своє значення.

Епітет «*це їхні дрімучі душі акумулювали в собі хронічні вже у віках заряди ксенофобії*» [5, с. 196].

Медичний термін *хронічний*, який зазвичай поєднується з іменником *хвороба*, тут використано як синонім до «постійний», «тривалий». Внаслідок метафоричного накладання семи *хвороба* на суспільний контекст ми сприймаємо словосполучку *хронічні заряди ксенофобії* зі значенням тривалого хворобливого стану суспільства, що потребує лікування.

Отож спостерігаємо, як завдяки використанню детермінологізмів семантико-стилістичного рівня виникають яскраві та оригінальні стилістичні засоби, які посилюють емоційний вплив на читача й насичують текст експресією.

Висновки. Підбиваючи підсумки аналізу ролі детермінологізмів медичної сфери в публіцистичному романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого», можемо ствердити: термінна лексика демонструє високу здатність до семантичних модифікацій у контексті художнього стилю літературної української мови.

Функційні детермінологізми авторка використовує не лише для точного позначення відповідних понять медичної сфери, але й для створення певного емоційного ефекту завдяки долученню іронічних чи саркастичних навантажень. Серед лексико-семантичних детермінологізмів виявлено об'єктні, атрибутивні й предикативні, а також простежено зміну семантики терміноодиниць через їхнє долучення до нового тематичного поля. Досліджено, що семантико-стилістичні детермінологізми медичної сфери в аналізованому матеріалі стають елементами різних художніх засобів, як-от: персоніфікація, алегорія, метафора, епітет, порівняння тощо.

Проаналізувавши медичні детермінологізми у творі Ліни Костенко, можемо стверджувати, що термінна лексика органічно входить у художній контекст і стає важливим компонентом індивідуального творчого почерку письменниці, сприяє досягненню художнього задуму. Детермінологізми в романі «Записки українського самашедшого» покликані створювати нові яскраві та оригінальні стилістичні засоби та посилювати емоційний вплив на читача, насичувати текст експресією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Городиловська Г. Медичні терміни як складова ідіостилю Романа Іваничука. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2016. № 842. Львів: Видавництво Львівської політехніки. С. 115–119.
2. Карпіловська Є. А. Термін у сучасній мовотворчості. *Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць*. Київ: Інститут української мови НАНУ, 2013. Вип. IX. С. 185–192.
3. Карпова В. Термін і художнє слово. Київ: Наукова думка, 1967. 132 с.
4. Клименко Н. Ф. Термінування і детермінування в процесах інтелектуалізації сучасної української мови. *Studia Linguistica*. 2009. Випуск 3. С. 100–107.
5. Костенко Л. *Записки українського самашедшого*, Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. 416 с.

6. Красножан Ж. Функції детермінологізованих лексем у художньому тексті. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2009. Вип. IX. С. 175–177.
7. Куньч З. Й. Співіснування детермінологізмів різних тематичних груп в художньому дискурсі. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Том 32 (71). № 1. Ч. 1. 2021. С. 44–49.
8. Куньч З., Шаблій А. Медична термінологія в суспільно-політичному дискурсі (на прикладі статті Ліни Костенко «Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф»). *Інформація, комунікація, суспільство 2020: Матеріали 9-ї Міжнародної наукової конференції ICS2020*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. С. 136–137.
9. Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм: монографія / З. Й. Куньч, Г. В. Наконечна, О. Р. Микитюк, С. З. Булик-Верхола, Ю. В. Теглівець. Львів: Галицька видавнича спілка, 2018. 180 с.
10. Термінологічна актуалізація української мовної дійсності: монографія / І. Д. Фаріон, З. Й. Куньч, І. П. Васишин, О. Р. Микитюк, І. Б. Ментинська. Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2020. 232 с.
11. Українська реальність крізь призму терміна: монографія / З. Й. Куньч, І. Д. Фаріон, О. Р. Микитюк, Г. П. Городиловська, Л. В. Харчук. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2019. 232 с.
12. Універсальний словник української мови / укл. З. Й. Куньч. Тернопіль: Видавництво навчальної книги «Богдан». 2-ге вид. 2007. 847 с.